

Racjonalizm contra fideizm, czyli Kartezjusz contra Pascal

1. Cele lekcji

a) Wiadomości

Uczeń:

- zna definicje „racjonalizmu” i „fideizmu”,
- objaśnia kluczowe dla poglądów omawianych filozofów sformułowania – „Cogito ergo sum”, „trzcina myśląca”, „dwie nieskończoności”, zakład Pascala.

b) Umiejętności

Uczeń potrafi:

- czytać ze zrozumieniem fragmenty tekstów filozoficznych oraz formułować pytania filozoficzne,
- scharakteryzować zasadnicze różnice w poglądach filozoficznych Kartezjusza i Pascala, dobrać przeciwstawne argumenty,
- syntetyzować informacje.

2. Metoda i forma pracy

Praca z tekstem

Metoda problemowa

Dyskusja

Wykład

3. Środki dydaktyczne

Podręcznik do języka polskiego z serii „*Pamiętajcie o ogrodach...*”, cz. 1

Podręcznik Jacka Wojtysiaka *Filozofia. Pochwała ciekawości* lub sporządzony przez nauczyciela wybór tekstów źródłowych

4. Przebieg lekcji

a) Faza przygotowawcza

Lekcję rozpoczyna krótkie zagajenie na temat źródeł poznania. Nauczyciel stawia pytanie: Skąd czerpiemy wiedzę o świecie?

Przewidywane odpowiedzi:

Wiemy coś:

- z doświadczenia zmysłowego;
- z analizy, wnioskowania;
- z pamięci;
- z wyobraźni;
- z objawienia (ośnienia) itd.

Prowadzący zajęcia zapowiada, że przedmiotem lekcji będą dwie różne drogi poznania filozoficznego.

b) Faza realizacyjna

Aby poznać różne poglądy na temat możliwości poznania świata, nauczyciel proponuje poddać analizie dorobek dwóch znanych filozofów.

1. Kartezjański racjonalizm – to pierwsza koncepcja poddana rozważaniom.

Nauczyciel przed zadaniem uczniom pytań do fragmentu *Rozprawy o metodzie* (w podręczniku z serii „*Pamiętajcie o ogrodach...*”) zaznacza, że filozofię Kartezjusza tradycyjnie wiąże się z estetyką klasycyzmu.

- Czym cechuje się metoda badawcza Kartezjusza?
- Jakie twierdzenie Kartezjusz przyjmuje za niepodważalne i dlaczego?
- Co jest przedmiotem filozoficznej refleksji autora *Medytacji o pierwszej filozofii*?

Następnie nauczyciel wyjaśnia dewizę: „Cogito ergo sum”, zapisuje na tablicy graf w postaci ciągu:

„**Myślę, więc jestem**” → Jeśli myślę → nie ulega wątpliwości, że myślę → na pewno istnieję
→ istnieję wtedy, kiedy myślę

Nauczyciel podkreśla, że Kartezjusz poszukuje wiedzy pewnej, jego sceptycyzm ma charakter metodologiczny (bez wprowadzania pojęcia). Uczniowie czytają tekst, poszukując odpowiedzi na postawione pytania i zbierając informację o najważniejszych założeniach tej filozofii.

2. Pascalowski fideizm – to drugi sposób poznania filozoficznego.

Charakterystykę poglądów Pascala proponuje się przeprowadzić na podstawie wyboru *Myśli* (dokonanego przez nauczyciela lub z podręcznika J. Wojtysiaka *Filozofia. Pochwała ciekawości*) oraz fragmentu z *Historii filozofii* W. Tatarkiewicza (w podręczniku „*Pamiętajcie o ogrodach...*”).

Przed lekturą tekstu, nauczyciel prosi o dokonanie selekcji informacji na temat poglądów filozofa. Może ukierunkować uczniów, podając przykładowe pytania do późniejszej dyskusji z uczniami:

- Dlaczego Pascal porzucił Kartezjański racjonalizm?
- Jakiej wiedzy poszukiwał Pascal?
- Co pozwala człowiekowi poznawać rzeczy nadprzyrodzone?
- Na czym polega „zakład Pascala”?

Należy zwrócić uwagę uczniów na wątplenie jako punkt wyjścia Kartezjusza i Pascala, zainteresowania obu filozofów naukami ścisłymi. Mówiąc o „zakładzie Pascala”, można

wspomnieć o idei Boga u Kartezjusza, ewentualnie – jako ciekawostkę przytoczyć informację, że zakład nawiązuje do praktyki gier hazardowych. Wspólnie z nauczycielem uczniowie dochodzą do definicji fideizmu (wskazane jest podanie etymologii słowa: z łac. *fides* – wiara) i Pascalowskiej etyki serca. Młodzież nie powinna mylić intuicji filozoficznej z potoczną.

Celem dalszej rozmowy nauczającej jest interpretacja słynnych powiedzeń wyrażających nicość i wielkość człowieka.

Nauczyciel proponuje, by zastanowić się:

- Jakie jest, według Pascala, miejsce człowieka w przyrodzie?

Aby ułatwić zapamiętanie formuł, można je zapisać na tablicy w postaci schematu.

Człowiek – „trzcina myśląca”

Trzcina – słaba, krucha, wątła, podatna na zniszczenie

Myśląca – świadoma swej nędzy

Człowiek – zawieszony między „dwoma otchłaniami, Nieskończonością i Nicością”

- Co stanowi o wielkości, a co o nędzy człowieka?

We wnioskach powinny się pojawić takie spostrzeżenia, jak: o nicości człowieka stanowią ograniczone możliwości poznawcze, krótkość życia, słabość wobec nieskończonego wszechświata, grzeszność, natomiast o wielkości – świadczą samoświadomość, myśl, wola.

c) Faza podsumowująca

Dla utrwalenia wiedzy, a zarazem pogłębienia rozumienia poglądów Kartezjusza, można przeprowadzić dyskusję. Dzieli się klasę na dwie grupy. Pierwsza ma za zadanie sformułować 2-3 pytania, które mógłby zadać Pascal Kartezjuszowi, a druga takie, jakie Kartezjusz postawiłby Pascalowi. Po odczytaniu pytań grupy układają odpowiedzi.

Gdyby ćwiczenie wydało się początkowo młodzieży zbyt trudne, można skorzystać z pytań pomocniczych [w nawiasach numery urywków z *Myśli* Pascala]:

- **Pascal:** Kartezjuszu, utrzymujesz, że rozumem można ogarnąć naturę rzeczy? Przez wiele lat studiowałem prawa matematyki i fizyki, ale przekonałem się, że biorąc pod uwagę kosmos, „cały ten widzialny świat jest jeno niedostrzegalną drobiną na rozległym łonie natury” [347].

„Ostateczny krok rozumu to uznać, że istnieje nieskończona mnogość rzeczy, które go przerastają; wątły jest, jeśli nie dosięga tej świadomości. A jeśli rzeczy przyrodzone go przerastają, cóż powiedzieć o nadprzyrodzonych”. [466] **Czy rozum nie służy jedynie stwierdzeniu ludzkiej małości?** Nawet w matematyce badania należy zacząć od intuicji intelektualnej, dopiero potem można budować twierdzenia.

- **Pascal:** Powiedziałeś Kartezjuszowi, że jedyne, co nie podlega wątpieniu, to świadomość swojego istnienia. Ale czy rzeczywiście, kiedy np. śpimy, to istniejemy?
- **Kartezjusz:** Dla ciebie rozum to chyba tylko jakaś kombinatoryka?

Ćwiczenie powinno uświadomić młodzieży różne, w dużej mierze polemiczne, stanowiska filozofów.

5. Bibliografia

1. „Pamiętajcie o ogrodach...” *Literatura - kultura - język*, cz. 1, *Antologia*. Wybór tekstów i opracowanie A. Z. Makowiecki i in., WSiP, Warszawa 2002.
2. Pascal B., *Myśli*. Przekład T. Żeleńskiego (Boya), oprac. M. Tazbir, PAX, Warszawa 1996.
3. Wojtysiak J., *Filozofia. Pochwała ciekawości*, Znak, Kraków 2004.

6. Załączniki

Zadanie domowe

Napisz komentarz do jednego z podanych cytatów. Jaka jest twoja opinia o podejmowanych w nich problemach? Uzasadnij swoje stanowisko, odwołując się do konkretnych przykładów.

- „Kto chce jednym spojrzeniem ująć wiele równocześnie przedmiotów, ten żadnego z nich nie widzi wyraźnie.” (Kartezjusz)
- „Żadna logiczna definicja nie pouczy o tym, czym jest prawda.” (Kartezjusz)
- „Gdyby nos Kleopatry był krótszy, inne byłyby losy świata” (Pascal)
- „Serce ma swoje racje, których rozum nie zna.” (Pascal)

7. Czas trwania lekcji

2 x 45 minut

8. Uwagi do scenariusza

Lekcja przeznaczona jest dla klasy pierwszej liceum ogólnokształcącego z rozszerzonym programem nauczania języka polskiego w ramach wdrażania ścieżki „edukacja filozoficzna”.